

Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi

ISSN: 2148-2292
12 (4) 2025

Academic Journal of History and Idea

Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş tarihi | Received: 21.04.2025

Kabul tarihi | Accepted: 23.06.2025

Yayın tarihi | Published: 25.08.2025

Mehmet Erkin Kara

<https://orcid.org/0000-0001-9546-6847>

Commander of the Army War College, Army War College (Dean's Office), Department of International Relations, Türkiye

Atıf Künyesi | Citation Info

Kara, M. E. (2025). Nato Sivil Asker İşbirliğinin Kosova Prizren Bölgesi Örneğinde Değerlendirmesi. Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi, 12 (4), 1-31.

Nato Sivil Asker İşbirliğinin Kosova Prizren Bölgesi Örneğinde Değerlendirilmesi

Öz

Günümüzde artan medya etkisi, sivil toplum kuruluşlarının ve uluslararası örgütlerin çoğalması, çatışma bölgesinde karmaşa ve zorluklar, koordinasyon ihtiyacına neden olmaktadır. NATO, sivil aktörlerle yakın işbirliği ve koordinasyon için bir kavrama ihtiyaç duymuş ve Sivil Asker İşbirliği (Civil Military Cooperation) kavramını üretmiştir. Bu kavram hem ilişkilerin kendisini anlatırken, hem de ilişkilerin uygulayıcısı personeli ve birlikleri anlatmaktadır. NATO, Sivil-Asker İşbirliği adı altında; harekât bölgesinde sivillerle toplantılar yapmakta, ziyaretler düzenlemektedir. İnsani yardım dağıtımı, bölgesel imar faaliyetleri, alt yapı, sağlık ve eğitim projeleriyle, hem kendi personeliyle hem de sivil aktörlerle birlikte birçok projelerde yer almaktadır. Ancak NATO Sivil Asker İşbirliği konseptinin halk ve diğer sivil aktörler üzerinde olumlu etkileri olup olmadığı konusunda bir fikir birliği yoktur. Bu çalışmada; yapılan mülakatlar, saha araştırması, NATO raporları ve basında çıkan haberler toplanmıştır. Çalışmanın amacı, Kosova, Prizren ili hudutlarında, Kosovo Force misyonu altında görev yapan NATO Sivil Asker İşbirliği Birlikleri “Prizren’de ne projesi ve yardımı yaptı? Proje ve yardımları nasıl yaptı? Proje ve yardımların etkisi ne oldu?” soruların cevaplandırarak, NATO Sivil Asker İşbirliğini değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Sivil-Askeri İşbirliği, Barışı Destekleme Harekâtı, Prizren, İnsani Yardım, Sivil Asker İşbirliği Projeleri, NATO

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/atdd>

Assessment of NATO Civil-Military Cooperation in the Case of the Prizren Region in Kosovo

Abstract

Today, the growing influence of the media, the proliferation of civil society organisations and international organisations, and the chaos and difficulties in conflict zones have created a need for coordination. NATO has developed the concept of Civil-Military Cooperation (CMC) to facilitate close cooperation and coordination with civilian actors. This concept describes both the relationships themselves and the personnel and units that implement them. Under the name of Civil-Military Cooperation, NATO holds meetings with civilians and organises visits in the area of operations. It participates in many projects with its own personnel and civil actors, including humanitarian aid distribution, regional reconstruction activities, infrastructure, health and education projects. However, there is no consensus on whether the NATO Civil-Military Cooperation concept has a positive impact on the public and other civil actors. This study compiles interviews, field research, NATO reports and news articles. The aim of this study is to evaluate NATO Civil-Military Cooperation by answering the questions, ‘What projects and assistance did NATO Civil-Military Cooperation Units carry out in Prizren? How did they carry out these projects and assistance? What was the impact of these projects and assistance?’

Keywords: Civil-Military Cooperation, Peace Support Operation, Prizren, Humanitarian Aid, Civil-Military Cooperation Projects, NATO

Giriş

Sivil ve asker arasındaki ilişkiler, savaş tarihi kadar eskidir. Savaşların evrimi ile birlikte, zaman ve mekânabağı, gelişmekte ve değişmektedir. Daha önce rastlanılmamış bir şekilde, ortak koordinasyon ve buna bağılı olarakdeğişimihtiyacı, Soğuk Savaşın sonrasındaki yıllarda yaşanmıştır. Küreselleşen dünya ve bipolar düzenin yıkılması ile birlikte, asker ve sivil arasındaki iletişim, sadece cephede yaşanan bir ilişki olmaktan çıkmıştır. Barışı koruma harekâtından, seçimlerin gözlemlenmesine, bölgesel kalkınma programlarından, insani yardım sağlanmasına, mülteci kontrolüne kadar çeşitli konularda birlikte çalışılmaya başlamıştır. Böylece ilişki çok boyutlu hale gelmiştir. Bu duruma bağılı, askeri operasyonplanlayıcıları; askeriharekâtı yürütürken; giderek sosyal, siyasi, kültürel, dini, ekonomik, toplumsal ve insani faktörleri dikkate almak zorunda kalmışlardır. Ayrıca Kosova, Bosna ve Afganistan’da edilen tecrübelerle askeri başarının tek başına bir şey ifade etmediğı, eğer sivil başarı olmazsa, çatışmanın devam edeceği ve sorunun çözüme kavuşmayacağı anlaşılmıştır. Askeri müdahalenin yapılması kadar, çatışma sonrası rehabilitasyonun sağlanması ve devletin yeniden yapılandırma işlemleri önem kazanmıştır (Serronha, 2011). Günümüzde artan medya etkisi,

sivil toplum kuruluşlarının ve uluslararası örgütlerin çoğalması, harekât bölgesinde karmaşa ve zorluklar, koordinasyon ihtiyacına neden olmaktadır. NATO, sivil aktörlerle yakın işbirliği ve koordinasyon için bir kavrama ihtiyaç duymuş ve Sivil Asker İşbirliği (Civil Military Cooperation) kavramını üretmiştir. Bu kavram hem ilişkilerin kendisini anlatırken, hemde ilişkilerin uygulayıcısı personeli ve birlikleri anlatmaktadır (MC 411/1NATO Askeri KomiteninSivil Asker İşbirliği Askeri Politikası Dokümanı, Ocak 2002). Sivil-asker işbirliği (CIMIC), Barışı Koruma ve Barışı Destekleme Harekât türlerinin temelini oluşturmaktadır. Bu bağlamda NATO, Sivil-Askeri İşbirliğini (CIMIC); komutanile sivil aktör olarak saydığı yerel nüfus, uluslararası kurumlar ve sivil toplum kuruluşlarınınharekâtı desteklemek maksadıyla koordinasyon ve işbirliğine girmesi, diye tanımlamaktadır (Civil Millitay Cooperation Field Handbook 2012, Civil - Military Co-operation Centre of Excellence, 2012). NATO, Sivil-Askeri İşbirliği (CIMIC) adı altında; harekât bölgesinde sivillerle toplantılar yapmakta, ziyaretler düzenlemektedir. İnsani yardım dağıtımı, bölgesel imar faaliyetleri, alt yapı, sağlık ve eğitim projeleriyle, hem kendi personeliyle hemde sivil aktörlerle birlikte birçok projelerdeyer almaktadır (Civil Millitay Cooperation Field Handbook 2012, Hollanda, Civil - Military Co-operation Centre of Excellence, 2012). NATO Sivil-Askeri İşbirliğinin (CIMIC) yerel halkta ve diğer sivil aktörlerde olumlu algı oluşturup, oluşturmadığıylaya da etkisiyle ilgili kamuoyunda ve NATO çerçevesinde fikir birliği yoktur. Bazı bilim insanları ve uzmanlar, askerler tarafından yapılaninsani yardım ve yeniden yapılandırma projelerinin, harekât bölgesinin istikrara ulaşmasındaetkili olabileceğini savunmaktadır. Bazıları da bu tür faaliyetlerin sivil aktörlere bırakılması gerektiğini iddia etmektedir. Askerin işinin savaşmak olduğu, yaptığı insani yardım, kalkınma projeleriyle sivil aktörlerle iletişime girmesinin fayda sağlamadığı fikri birçok platformda paylaşılmaktadır (Pugh, 2001). Ayrıca NATO Sivil Asker İşbirliğinin (CIMIC) tarafsız, yansız ve bağımsız olamayacağını, insani yardım ve yeniden yapılanma projelerinin askeri aktörlerle "temelde uyumsuz" olduğunu ve militarizasyonun olumsuz sonuçlara neden olabileceğiiddia edilmektedir(Lloyd &Dyk, 2007). Bu problemlerin yanında, başka bir problem sahasıda, NATO'nun güvenliği sağlarken, insani yardım yapabilme kapasitesinin olup olmadığıdır (Jackson, 2005). Çalışmanın ana maksadı; Kosova, Prizren ili hudutlarında, Kosovo Force misyonu altında görev yapan NATO Sivil Asker İşbirliği Birlikleri“Prizren’de ne projesi ve insani yardımı yaptı? Proje ve insani yardımları nasıl yaptı? Proje ve insani yardımların etkisi ne oldu?” soruların cevaplandırarak, NATO Sivil Asker İşbirliğini (CIMIC) değerlendirmektir.

Çalışmanın başlangıcında; Prizren’de Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) birliklerinin insani yardım faaliyetleri, bakım, onarım ve kalkınma projeleriyle ilgili saha araştırması yapılmıştır. NATO raporları, basın ve mülakat verileri birleştirilerek Prizren ilinde; 2006, 2007 ve 2008 yıllarında yapılan Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) Projeleri ayrıntılı bir şekilde listelenmiştir. Müteakiben çeşitli etnik kimliklere sahip (Arnavut, Türk, Boşnak, Gorali ve Rom) 70 kişiyle yapılandırılmış mülakat (semi structured questionnaire) yapılmıştır. Mülakat yapılan kitlenin toplumu temsil eden kişilerden olmasına, bahse konu yıllarda projeleri gören ya da faydalanan kişilerden oluşmasına dikkat edilmiştir. Ayrıca mülakat yapılan kitlenin; Prizren Belediyesi müdürlerinden, okulumüdürleri ve öğretmenlere, köy temsilcilerinden, sivil kanaat önderlerine, eski Kosova Kurtuluş Ordusu (UÇK) askerlerine, sivil toplum kuruluşu temsilcilerine, normal vatandaşlarakadar çeşitli meslek kollarını ve toplumda saygınlığı olan kişileri kapsamaları için ayrıntılı bir mülakat listesi hazırlanmıştır.

Mülakatta, NATO Kosovo Force Sivil-Askeri İşbirliği (CIMIC) Birliklerinin projeleri ve yardımlarının etkisiyle ilgili sorular sorulmuştur. Mülakatta Sivil Asker İşbirliği personelinin faaliyetlerinde tarafsız, yansız ve bağımsız hareket edip etmediği, sorulmuştur. Ayrıca harekât bölgesindeki diğer sivil aktörler olan kalkınma ajansları ve sivil toplum kuruluşlarıyla ile Sivil-Askeri İşbirliği Birliklerinin etkinlik açısından karşılaştırılması istenmiştir. Sivil Asker İşbirliği birliklerinin Prizren’de nasıl bir algı oluşturduğu bulunmaya çalışılmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde; NATO Sivil Asker İşbirliği (CIMIC), temelini oluşturan Sivil Asker İlişkileri Teorileri, Barışı Destekleme Harekâtının ne olduğu ve NATO’nun Kapsamlı Yaklaşımı açıklanmıştır. Diğer maddelerde NATO Sivil-Asker İşbirliği (CIMIC) amacı, hedefleri, insani yardım ve projeleri ayrıntılı şekilde anlatılmıştır. Üçüncü bölümde; Kosova Savaşı’na neden olan süreç ve NATO Kosovo Force’un bölgeye yerleşmesi ve faaliyetleri anlatılmıştır. Dördüncü bölümde ise; ilk olarak, Prizren Şehri ile ilgili bilgilendirme yapılmıştır. Yapılan mülakatlar, saha araştırması, NATO CIMIC raporları ve basında çıkan haberler toplanmıştır. Projeler; insani yardım, sosyal gelişim ve yapımlar proje çeşitleri olarak sınıflandırılmıştır. Makalenin sonuç bölümünde, NATO Sivil Asker İşbirliğinin (CIMIC) değerlendirmesi yapılmıştır.

1. Nato Sivil Asker İşbirliği (CIMIC)

Günümüzdeki savaşlarda büyük düzenli ordular, ovalarda karşılaşmamaktadır. İkinci Dünya Savaşı benzeri topyekûn savaş yaşanmamaktadır. Dönemin harplerinin en önemli özelliği, çatışmaların daha fazla insan nüfusunun olduğu yerlerde gerçekleşmesidir.

NATO'nun Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) yaklaşımının esası, icra edilen harekât türüne bağlı olarak, askeri çabaların sivil aktörlerle uyumlu hale getirilmesidir. Çatışma veya krizin sona erdirilmesi için gerekli sinerjiye ulaşılması düşüncesidir. Eğer istenen uyuma ulaşırsa, komutanın, genel kaynak harcamaları azalacak, buda daha kısa bir zamanda istenen stratejik sonucun ulaşılmasına katkıda bulunacaktır (Civil-Military Co-Operation (CIMIC), Swindon (UK), Interim Joint Warfare Publication, 2003). Bu bağlamda, NATO, sivil aktörlerin istenilen sonuca ulaşmalarını, barış ortamının yaratılmasını desteklemeye çalışmaktadır. NATO'ya göre projeler veya diğer kalkınma faaliyetleri, sorumlulukları uygun sivil kuruluşlara veya yerel yetkililere zamanında geçirmek amacıyla yürütülmektedir (Allied Joint Publication-3.4.9 (AJP-3.4.9), 2013). Harekât sonrasında kriz bölgesinden en hızlı sürede ve en maliyetli ayrılmak, devletin yeniden yapılandırılmasını sivillere bırakmak NATO'nun bakış açısıdır. NATO Sivil Asker İşbirliğinin (CIMIC) kavramının iki bileşeni vardır. Bunlar NATO Kapsamlı Yaklaşım ve Barışı Destekleme Harekâtıdır. İlişkilerin temelini ise sivil ve askerler arası ilişkiler teorileri oluşturmaktadır.

1.1. Sivil ve Askerler Arası İlişkiler (Civil Military Relations) Teorileri

İlk sivil ve asker arasındaki ilişkilerle ilgilimodern kuramının sahibi Samuel Huntington'dır. Sivil değerler, kurallar ve kültürün, askeri kurallar ve kültürden farklı olduğunu belirtmiştir. Huntington'a göre; sivil ve askeri faaliyetler arası kesin çizgilerle ayrılmalıdır. Sivillerin, askeri kuvvetler üzerinde kontrolü gerektiğini öne sürmüştür (Driver, 2011). Morris Janowitz'in teorisinde ise asker ve sivil aktörler arasında kesin bir ayırım yapmanın riskli olacağı, bunun sonucunda askerlerin kendilerini sivil toplumdan farklı göreceğini belirtmiştir. İstenmeyen durumun ortaya çıkmaması için optimum çözümün ortak değer ve hedefler yaratmak olduğunu öne sürmüştür (Franke, 2006). Peter Feaver'ın agency teorisinde sivil asker ilişkileri açısından önem taşımaktadır. Peter Feaver, "Armed Servants Agency" kitabında; askerlerin, sivil otoritenin silahlı hizmetçileri olduğunu söylemektedir. Peter Feaver'a göre, askerin faaliyetlerini izlemek ve gerekirse cezalandırmaksivilinin görevidir (Feaver, 2003). Samuel Finer'in teorisi ise, Huntington'ın argüman ve tezlerine karşıdır. Sivil Asker İlişkilerini, gelişmemiş devletler düzeyinde değerlendirmektedir. Gelişmemiş devletlerin, gelişmiş devletlerin yönetim yeteneklerine sahip olmadığını öne sürmektedir. Samuel Finer'a göre askerin yönetiminin direk sivil otoritede olmasının olumsuz sonuçları olacaktır (Finer, 1974). Eliot Cohen'in "Supreme Command" kitabı, siyaset bilimi ve sivil asker ilişkileri açısından önem taşımaktadır. Eliot Cohen'a göre Amerika Birleşik Devletlerindeki sivil asker ilişkileri açısından ana problem, askerin devletin yönetimini devralmasını engellemek değildir. En az

otuz yıldır, askerler siyasetten uzak tutulmaktadır. Sivil otorite, askerden sorgulamadan emirlere itaat beklemektedir. Bu durum sivil otoritenin askeri konularda kesin karar verici olmasına neden olmaktadır. Eliot Cohen'a göre sivil asker ilişkilerinin dengeli olması gerekmektedir. Askeri konularda karar verici askerin kendisi olmalı ve sivil otorite az soru sormalıdır. Askeri taktik ve harekâtlarda emir komuta askerde olmalıdır. Subaylar yükselmek için sivil otoriteyle arasının iyi tutma gereği duymamalıdır. Sivil otoritenin, görevde yükselme, atılma gibi personel konularını, askeri otoriteye devretmesi gerektiğini iddia etmektedir. Kısacası asker, askeri konularda serbest olmalı ve rahat bırakılmalıdır (Cohen, 2012). Sivil Asker İlişkileri teorileri askerin siville bağlı olması yada askerin özerk olması ana kuramları bağlamında çeşitlidir. Ama istenen durum, sivil ve asker aktörlerin ortak temelde, birlikte çalışmasının sağlanmasıdır (Parepa, 2013).

1.2. Barışı Destekleme Harekâtı

NATO askeri operasyonları Kuzey Atlantik Antlaşması madde 5'e göre kolektif savunma harekâtları ve madde 5 dışında kalan krize karşı harekâtlar olarak ikiye ayırmaktadır (MC 411/1 NATO Askeri Komitenin Sivil Asker İşbirliği Askeri Politikası Dokümanı, NATO, Ocak 2002). Madde 5 kolektif savunma harekâtları konvansiyonel ve nükleer silahlarla yapılan, düzenli ordular arası savaşları kapsamaktadır. Madde 5 dışında kalan krize karşı harekâtlar, Barışı Destekleme Harekâtı genelinde toplanmaktadır. NATO temel doktrininde, Barışı Destekleme Harekâtını; Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Güvenlik Teşkilatı (AGİT) gibi uluslararası kurumların desteği, askeri kuvvet, diplomatik ve insani kuruluşlarında katılımıyla tarafsız icra edilen harekât diye tanımlamaktadır. Barışı Destekleme Harekâtlarının genellikle maksadı, uzun vadede sorununsiyasi çözüme kavuşturulmasıdır (Rehse, 2005). Barışı Destekleme Harekâtı; askerin katıldığı barış misyonlarını tanımlamak için kullanılan genel bir terimdir (Franke, 2006). Barışı Destekleme Harekâtları diğer konvansiyonel harekâtlardan ayrılmaktadır. Krize karşı harekâtlar kapsamında, Barışı Destekleme Harekâtı, düzenli ordular arasında gerçekleşmemektedir. Barışı Destekleme Harekâtlarında, karşıda bir düşman ve muharebeler kazanılarak elde edilecek bir zafer yoktur. Barışı Destekleme Harekâtlarının ana hedefi sivil toplumun çalışabileceği güvenli bir ortam sağlanmasıdır. Barışı Destekleme Kuvvetleri çatışma bölgesinde istikrarın sağlanmasına müteakip görevlerini sivil kurumlara devredip, harekâtı sonlandırmaya odaklanmaktadır (Aprile & Marco, 2005). Bu bakımdan Sivil Asker İşbirliğinin (CIMIC) içeriği ve profili, krizin veya operasyonun niteliğine göre değişmektedir. Kolektif savunma harekâtlarında, Sivil Asker İşbirliğinin (CIMIC) görevleri daha az olacaktır. Krize karşı harekâtlar, Barışı Destekleme Harekâtlarında istikrarın

sağlanması ana hedef olmasından kaynaklı, Sivil Asker İşbirliğinin (CIMIC) daha geniş ve karmaşık görev ve hedefleri olacaktır(AJP, 2003).

1.3. NATO Kapsamlı Yaklaşım

Bu durumun NATO için farklı sonuçları olmaktadır. Birincisi, insani krizlerin sayısı artmış ve artmaktadır. Uluslararası toplum ve NATO'nun, krizlere müdahalesi için kesin ve hızlı kararlar vermesi gerekmektedir. Silahlı kuvvetlerin bu krizlerde oynayacağı roller değişmektedir. Barışı koruma, barışı yapma ve barışı destekleme gibi yeni harekât türleri ortaya çıkmıştır. Bu tür harekâtlarda; NATO, savaşçı rolünden, barışı koruyucu (peacekeeper) rolüne geçmektedir. Savaş alanı genişlemiş, buna paralel yeni metot stratejilere ihtiyaç duyulmaktadır. Sivil ve askeri aktörler arasındaki ilişkilerin yeniden tanımlanması gerekmektedir. İnsani müdahale, barışı koruma, barışı yapma sorumluluğu gibi alışılmadık fikirler ortaya çıkmış (Franke, 2006)yeni düzene uygun vizyon, konsept ve doktrin belirleme gereksinimine neden olmuştur.

NATO, stratejik konseptlerle uzun vadeli planlar yapmakta, gelecekle ilgili tahayyüllerini kâğıda dökmektedir. NATO, 1999 yılında yayınladığı stratejik konseptinde, İttifak'ın rolü, güvenlik anlayışı ve prosedürleri kapsamlı yaklaşımla tekrar ele alacağını kamuoyuna ilk kez beyan etmiştir (NAC-S(99)65, NATO Müttefik Stratejik Konsepti, NATO, 1999). En güncel konseptini “Active Engagement, Modern Defence” adıyla 2010 yayınlamıştır. Konsept, üye ülkelere; NATO harekâtlarını şekillendirmede daha önemli rol almasını ve daha fazla politik sorumluluk önermektedir. Konseptte göre; İttifak, barışın ve istikrarın sağlanmasına katkıda bulunabilecek herhangi bir sivil organizasyonla diyalog ve işbirliğini geliştirmeye hazır olmalıdır. İşbirliği yapılan organizasyonlarla ise ilişkileri derinleştirmelidir (NATO Müttefik Stratejik Konsepti, NATO, 2010). Bu nedenle İttifak askeri operasyonların işbirliğine dayalı analizi, planlanması ve yürütülmesini aktif bir şekilde teşvik edilmektedir. NATO, Barışı Destekleme Harekâtında kalıcı barışa ulaşmak, istikrar ve yeniden yapılanma için, diğer ilgili uluslararası aktörlerle mümkün olan en yakın işbirliği ve istişarede bulunmaya hazır olduğunu açıklamaktadır (NATO Müttefik Stratejik Konsepti, NATO, Lizbon, 2010). Bu bağlamda, Kapsamlı Yaklaşımın ana teması, sürdürülebilir barışı sağlamak için tek aktörün çabasının başarılı olamayacağıdır (Eustace, 2014). Çatışmanın her aşamasında, koordinasyon ve ahenkle, bütün seviyelerde asker, sivil aktörlerin ortak çabasına ihtiyaç duyulacağıdır (Mazurkiewicz, 2014). Kapsamlı yaklaşım, Sivil Asker İşbirliğinin (CIMIC) fikirsel temelini oluşturmaktadır.

1.4. NATO Sivil-Asker İşbirliği (CIMIC) Amacı, Fonksiyonu ve Hedefi

CIMIC, en basit anlamında sivillerle ordu arasındaki koordinasyon ve işbirliğidir. Askerle sivil arasındaki karşılıklı iletişimdir. NATO için Sivil Asker İşbirliğinin (CIMIC) amacı sivil ve askeri aktörlerin, ortak bir hedef üzerinde çalışmasıdır, bunun mümkün olmadığı durumda ise faaliyetlerin mümkün olduğunca birbirlerine uyumlu hale getirilmesidir. Bu durumda istenmeyen çatışma en aza inecektir (AJP, 2003). NATO Sivil-Askeri İşbirliği (CIMIC), AJP 9 talimnamesinde, sivil ve asker arası irtibat kurmak, kuvvet koruma, sivil aktörler ve çevreyi desteklemek ana işlevlerini yerine getirdiğini söylemektedir (Mazurkiewicz, 2014). NATO Sivil-Askeri İşbirliğinin (CIMIC), fonksiyonlarından ilki sivillerle NATO arası irtibatın sağlanmasıdır. Sivil aktörlerle kurulacak irtibatın bazı dikkat edilecek hususlar mevcuttur. İrtibat, toplantı ve ziyaretlerle sağlanmaktadır. İrtibat tek kanal üzerinden kurulmalıdır. Farklı zamanlarda farklı kişi ve birliklerle, aynı konuların tekrarları mahsur yaratmaktadır. Bu maksatla harekât bölgesi sorumlu kişiler arasında paylaştırılmalıdır. İrtibat sürekli olmalıdır. İrtibat kurulunca bilgi akışı iki taraflı olması, sivil ve askeri aktör arasında karşılıklı birbirinin amaç ve hedeflerini, yeteneklerini ve kaygılarını anlamalarını sağlamaktadır (Civil-Military Co-Operation (CIMIC), Swindon(UK), Interim Joint Warfare Publication, 2003). İrtibatın sağlanmasının ilk koşulu harekât sahasındaki yerel halk ve sivil toplum kuruluşlarıyla sıklıkla yapılan toplantılardır. İletişimin sağlanması, müteakiben bilgi paylaşımı; güvenin sağlanmasında etkili olmaktadır. NATO Sivil-Askeri İşbirliğinin (CIMIC), fonksiyonlarından bir diğeri sivillerin ve yerel halkın desteklenmesidir. NATO; personel, malzeme, teçhizat vermek, bilgi sağlamak, diğer aktörlerle iletişim sağlamak, tecrübeleri aktarmak ve eğitmeyi, sivil aktörleri desteklemek diye nitelendirmektedir. Askeri desteğin, eğer son çare ise verilmesi gerektiğini, AJP ana doktrininde yazmaktadır. Eleştiriyi çok açık olan bu konu, NATO'nun sivillerle işbirliği yapmayı tek taraflı gördüğünü, veren değil, aracılık yapan olmak istediğinin kanıtı sayılmalıdır.

NATO Sivil Asker İşbirliğinin (CIMIC) dört temel fonksiyonundan biride, kuvvet korumadır (AJP, 2003). Kuvvet koruma, askerlerin harekât esnasında herhangi bir saldırı ve tehditle karşılaşmamasıdır. NATO'nun Sivil Asker İşbirliğini (CIMIC) "kuvvet çarpanı";olduğunu açıkça itiraf etmesi bu rahatsızlığı derinleştirmektedir. Bu bakımdan, NATO, Sivil Asker İşbirliğini (CIMIC) kamu diplomasisi aracı olarak görmemekte, sadece sivil aktörlerle işbirliği sağlayacak bir mekanizma olarak tanımlamaktadır.

1.5. NATO Sivil-Asker İşbirliği (CIMIC) Partnerleri

NATO Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) koordinasyonun türü ve derecesi, sivil aktörün türüne bağlı olarak değişmektedir. NATO'ya göre sivil aktörler şunlardır. Birincisi, Uluslararası Örgütler vedevletlerarası anlaşmalarla kurulmuş Birleşmiş Milletler (BM) kuruluşları. Bunlardan en önemlisi, BM aracılığıyla sağlanan kalkınmayardımlarının yöneten Birleşmiş Milletler Kalkınma Programıdır (UNDP). Birleşmiş Milletler İnsani Yardım Koordinasyon Ofisi (UNOCHA), Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komisyonu (UNHCR) ve Dünya Gıda Programı (WFP), Uluslararası Göç Örgütü (IOM) başka etkili kurumlardır (Peabody, 2005; AJP, 2003). Diğer bir aktör; Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT), seçimleri düzenlemek, izlemek ve demokratik kurumsal değerleri yerleştiren programları koordine etmektedir. Kalkınma faaliyetleri için kaynak tahsisi yapan Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD), Avrupa Topluluğu İnsani Yardım Merkezi (ECHO), Uluslararası Para Fonu Fon (IMF) ve Dünya Bankası sivil aktör olarak sayılmaktadır. Çok uluslu ticari sivil şirketler ve yerel işletmeler, sivil aktörlerden sayılmaktadır. Bu tür sivil aktörler kalkınmaya katkıda bulunabilmekte ve çatışmanın sonlanmasından sonraki rehabilitasyon sürecinde kritik bir rol oynamaktadır.

İnsan haklarının istismarının yaygınlaştığı ülkelerde, insan haklarını takip eden kuruluşlar çalışmaktadır. NATO bu kurumları da sivil aktör olarak saymaktadır. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiserliği ve AGİT Demokratik Kurumlar ve İnsan Hakları Bürosu bazılarıdır. Bu kurumlar, özellikle Barışı Destekleme Harekâtlarında bölgede demokratik değerlerin tesis edilmesine çalışmaktadırlar (AJP, 2003).Kalkınma Ajansları; yeniden yapılanma sürecinde kriz içindeki devlete teknik ve kalkınma yardımı sağlamaktır. Bunlara USAID, TİKA ve GIZ örnek gösterilebilir. Kalkınma ajansları ihtiyaç temelinde etkilenen bölgede projeler planlayacak ve projeler için kaynak tahsis etme görevini yerine getirmektedir. NATO, Sivil Asker İşbirliğine (CIMIC) yerel yönetimlerle kalkınma ajanslarının irtibata sokulması görevini vermiştir. Yeniden yapılanma gereksinimi belirlenmesini, kalkınma ajanslarının işe başlamaları ve en uygun koşullarda faaliyetlerine devam etmelerini sağlamayı hedef edinmiştir.

NATO, talimnamelerde, Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) birliklerinin, Sivil Toplum Kuruluşlarının hassasiyetlerini anlanması önemli olacağını dikte etmektedir. Çatışma bölgesinde, ortak bir amaca yönelik olarak bilgi alışverişi ve kaynakların koordinasyonun pozitif etkisi ortadadır. Bu bakımdan NATO, sivil toplum kuruluşlarıyla iletişimi sağlayacak mekanizmalar ve süreçler kurulmasının gerektiğini düşünmektedir. İki yönlü bilgi akışı

sağlanması, sivil toplum kuruluşlarının amaç ve hedeflerini, yeteneklerini ve kaygılarını anlamalarını kolaylaştıracaktır(Allied Command Operations (ACO)-86.1.1. (AM 86-1-1), CIMIC Tactics, Techniques And Procedures, NATO, 2013). NATO; yerel halkı, bir idarenin veya kurumun temsili görevinde bulunmayan, harekât alanında yaşayan insanlar diye tanımlamaktadır. Silahlı çatışmalardan en fazla etkilenen sivil aktör, yerel halktır. Ayrıca NATO; harekâtınicra edilmeye başlamasıyla, yerel halkınmevcut durumunu ve statükosunu etkileyen bir tür insani kriz ortaya çıkarma ihtimali olduğunu tahayyül etmektedir (Civil-Military Co-Operation (CIMIC), Swindon (UK), Interim Joint Warfare Publication, 2003). NATO'nun stratejik konsept, doktrin, talimnameleriincelendiğinde, yerel halkınen az bahis konusu olan sivil aktör olduğu görülmektedir. Bu bağlamda; NATO'nun sivil toplum kuruluşları, kalkınma ajanslarıyla işbirliğine daha önem verdiği ya da yerel halkla işbirliğini bu kuruluşlar üzerinden yapmak istediği sonucuna varılabilir.

1.6. NATO Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) Doktrini

NATO'nun Bosna harekâtındaki yaşadığı kötü deneyimler, İttifak'ın farklı üyeleri arasında koordinasyon eksikliğinin önemli bir stratejik problem olduğunu ortaya koymuştur (Olson & Gregorian, 2007). Özellikle Barışı Koruma harekâtlarında kapsamlı bir stratejik Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) planının olmaması misyonun genel etkinliğini azaltmıştır. Stratejik bir Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) planı ile ortak sivil-askeri işbirliği anlayışını geliştirmek, zorunluluk haline gelmiştir(Mazurkiewicz, 2014). Bu sorunu gidermek maksatlı, ilk NATOSivil Asker İşbirliği (CIMIC) Doktrini (AJP-9), Avrupa Müttefik Kuvvetler Yüksek Karargâhı (SHAPE) başkanlığında geliştirilmiştir. Haziran 2003 tarihinde basılmış ve yürürlüğe girmiştir. Doktrinin içeriği, mevcut NATO MC 411/1 stratejik konseptine dayandırılmıştır (Scott, Maclay & Sokolow, 2010). Özellikle operasyonel seviyeyi hedeflemiştir.

Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) ile ilgili ayrıntılı planlamaNATOSivil Asker İşbirliği (CIMIC) İşlevsel Planlama Kılavuzu (CFPG) adı verilen başka bir belgede doktrinin tamamlayıcısı olarak aynı tarihlerde yayınlanmıştır. Taktiksel seviyeye hitap eden pratik ayrıntılar, 2004'te Taktik, Teknikler ve Prosedürler (TTP) talimnamesinde toplanmıştır. Sahadaki harekâtın nasıl olması gerektiğini anlatan bu talimname halen yürürlüktedir (NATO, 2025). 2007'de ise Avrupa Müttefik Kuvvetler Yüksek Karargâhı, 2003 tarihliSivil Asker İşbirliği (CIMIC) doktrinin günün şartlarını karşılamaması nedeniyle, NATO üyelerinin geniş katılımıyla yeni doktrin yazımı emri vermiştir. Müteakip yıllarda çeşitli toplantılar yapılmış,

hazırlanan taslak plan üye ülkelerin görüş ve önerisine sunulmuştur. Fakat karar alınamamış, 2013 yılına kadar AJP-9 yürürlükte kalmıştır. .

Mayıs 2013 itibarıyla, AJP-3.4.9'dan AJP-3.19'a kadar Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) talimname ve doktrinleri, müttefikler tarafından onaylanmış ve yayınlanmıştır. Bu yayın daha önceki talimnamelerden farklı sayılmaktadır. Askeri yetenekleri geliştirmenin ön planda olduğu fikrini ön planda tutan önceki doktrinlere karşıdır. Yeniharekât alanının genişlediği ve farklılaştığı ana savını taşımaktadır. NATO'nun, etkili kriz yönetimi içinsiyasal, sivil ve askeri aktörleri içeren, kapsamlı bir yaklaşımla olayları ele alması gerektiğini vurgulanmaktadır (Hangya, 2014). Sonuç olarak, Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) Doktrini, NATO harekâtlarında sivil asker ilişkilerine çerçeve koyma, başka bir deyişle sınırlarını belli etme işlevini yerine getirmektedir.

İttifak içinde ortak bir doktrine rağmen; NATO, üye devletlerinde kendilerine özel Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) Doktrini ve talimnamesi yazma hakkı mevcuttur. Buda farklı politikalara sebep olmaktadır. Kısacası ortak bir Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) yaklaşımı gelişimini etkilemektedir. İttifak içi ortak akıl sağlanmaması, NATO'nun yetkisi altında hareket ederken bile her üyenin kendi ulusal çıkarı ve gündemine göre hareket edebilmesine sebep olabilmektedir (Weezel, 2011).Sivil Asker İşbirliği (Civil-Military Cooperation (CIMIC)) terimi NATO tarafından kullanılmaktadır.

Bazı Avrupa ülkeleri, Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada; kendilerinin icra ettiği harekâta; Sivil Asker Harekâtı (Civil Military Operations (CMO) (EU Concept For Civil-Military Co-operation (CIMIC) For EU-Led Military Operations, 2008) kısaltmasını kullanırken, NATO şemsiyesi altında icra edilen harekâtlarda Sivil Asker İşbirliğini (CIMIC) kullanmaktadır. Birleşmiş Milletler; ise İnsani Sivil Asker İşbirliği, İnsani Sivil Asker Koordinasyonu (Humanitarian Civil-Military Coordination (CMCoord)) kavramını misyonlarındakullanmaktadır (Civil-Military Coordination in Peacekeeping Missions (UN-CIMIC), United Nations Department Peace Keeping Operations Department of Field Support, Ocak 2012).

1.7. NATO Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) Birlikleri ve Personeli

Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) Birliklerinin yapısı, taktik seviyede harekâtın gereklerine göre değişmektedir. Görevin gerçekleştirilebilmesi maksatlı kuruluş yapılmaktadır. NATO teşkilatında Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) personeli; icracı konumdaki birlik seviyesinden, planlama yapan karargâh seviyesine kadar her seviyede bulunmaktadır.

Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) teşkilatı kendilerine verilen görevin gereklerine göre; Sivil Asker İşbirliği Birliği (CIMIC Deployable Unit), Sivil Asker İşbirliği Keşif/Değerlendirme Timi (CIMIC Reconnaissance/ Assessment Team), Sivil Asker İşbirliği İrtibat Timi (CIMIC Liaison Team), Sivil Asker İşbirliği Proje Yönetim Timi (CIMIC Project Management Team) isimlerini almaktadır. İsimleri sayılan birliklerin mevcutları ve düzenleri Barış Destekleme Harekâtının çerçevesi ve gereksinimine göre değişebilmektedir.

Görevin başarılması özel tecrübe veya bilgi gereksinimine bağlı olduğunda, konuyla ilgili uzman; birliğe görevlendirilmektedir. Bu uzmanlar sivil olabileceği gibi tercüman vasfında, yerel personelde olabilmektedir. Yerel yönetim, yerel altyapı, ekonomi, eğitim, sağlık ve kültür alanlarında uzmanlar Sivil Asker İşbirliği Birliklerinde (CIMIC) görevlendirilebilmektedir (Civil Military Cooperation Field Handbook 2012, Hollanda, Civil - Military Co-operation Centre of Excellence, 2012). Ayrıca Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) karargâhında yeterli personel mevcudunda olması gerekmektedir. Karargâh Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) personelinin görevleri; komutanına tavsiyelerde bulunmak, Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) değerlendirmesini, Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) faaliyet çizgilerini hazırlamak ve geliştirmek için müşterek planlamaya katılmaktır (Allied Joint Publication-3.4.9 (AJP-3.4.9), Allied Joint Doctrine For Civil-Military Cooperation, NATO, 2013). NATO ve İttifak üyeleri; Sivil Asker İşbirliğini farklı bakış açılarıyla değerlendirmektedir. Bu durum personel politikalarında da görülmektedir. İttifak üyeleri ayrı personel seçimi ve görevlendirme uygulamalarına sahiptir. Bu durumda NATO içinde çok sesliliğe sebep olmaktadır. Bu çok sesliliğe örnek vermek gerekirse, bazı üye devletler Sivil Asker İşbirliğini ordunun içinde kendine özgü bir sınıf olarak görmektedir. Piyade, tank ve topçu sınıfları gibi Sivil Asker İşbirliği de, kendine özgü eğitim verilen sınıflara sahip olmaktadır. Böylece Sivil Asker İşbirliği sınıfındaki personel farklı harekâtlarda, aynı görevi icra etmektedir. Profesyonelleşme sağlanmaktadır. Bazı üye devletler ise; Sivil Asker İşbirliğini (CIMIC) bilgi harekâtı ve psikolojik harekâtla birlikte değerlendirmekte, farklı bir sınıf olarak görmemektedir (Weezel, 2011).

1.7.1. NATO Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) Eğitimi

NATO: Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) uygulama yeteneğini, dört birleşenle açıklamaktadır.

- a. Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) politikası, doktrini ve kavramı,
- b. Bu doktrini ve kavramları kullanma anlayışı, iradesi ve kapasitesi,
- c. Seçilen, eğitilmiş ve yetkili Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) personeli ve birlikleri,
- d. Harekâtı uygulamaya yönelik lojistik desteğidir.

Yeteneğin devamı için eğitim faaliyetleri çok önem taşımaktadır. NATO'nun, Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) eğitim ihtiyacının belirlenmesi ve idamesini çeşitli kuruluşlar vasıtasıyla yürütmektedir. Bunlar, Sivil Asker İşbirliği Mükemmeliyet Merkezi¹ve Çok Uluslu Sivil Asker İşbirliği Grubudur.² Sivil Asker İşbirliği Mükemmeliyet Merkezi (CCOE), 2001 yılında Enschede, Hollanda'da Sivil Asker İşbirliği Kuzey Karargâhı (CIMIC Group North Headquarters) ismiyle, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Almanya, Hollanda, Norveç ve Polonya'nın ortak girişimiyle faaliyetlerine başlamıştır. Kuruluş nedeni, uluslararası harekâtlara katılabilecek yetenekte birlik yetiştirmektir. 2005 yılında ismini Sivil Asker İşbirliği Mükemmeliyet Merkezi olarak değiştirmiştir. 2014 yılında ise Lahey, Hollanda'ya taşınmıştır. Bu kurum NATO'nun emir komuta yapısı içinde olmadan, katılımcı ülkelerin liderliğinde çalışmaktadır. Tavsiye, eğitim, tatbikat, kazanılmış derslerin toplanması ve doktrin geliştirmekten sorumludur (CIMIC, 2025). Çok Uluslu Sivil Asker İşbirliği Grubu 2002 yılında Motta di Livenza, İtalya'da kurulmuştur. Kurucu ülkeler Yunanistan, Macaristan, İtalya ve Portekiz'dir. 2009'da ismini Çok Uluslu Sivil Asker İşbirliği Grubu (MNCG) olarak değiştirmiştir. Operasyonel sorumluluğu olan ve NATO emir komuta yapısında faaliyet gösteren tek kurumdur. Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) ile ilgili tecrübe kazanımı, teklif ve önerileri şekillendirme görevini yürütmektedir. Günümüz itibarıyla katılımcı ülkeler, Yunanistan, Macaristan, İtalya, Portekiz ve Romanya'dır (CIMIC GROUP, 2025). Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) yeteneğinin kazanılmasını için; kurslar, konferanslar ve seminerleri kapsayan programlar uygulanılmaktadır. Ayrıca, Sivil Asker İşbirliğinin (CIMIC), NATO tatbikatlarına tam olarak entegrasyonu önem taşımaktadır. Gerçek harekâta başarının tatbikatlarla sağlanacağı düşünülmektedir(Allied Joint Publication-3.4.9 (AJP-3.4.9), Allied Joint Doctrine For Civil-Military Cooperation, NATO, 2013).

1.8. NATO Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) Projeleri

NATO, Bu faaliyetlerini projelendirerek yapmaktadır.

NATO, proje yaparken önem sırasına göre kritik konular belirlemiştir. Bunlar:

- a. Su Sağlanması,
- b. Sıhhi Tedavi,
- c. Enerji (Elektrik) Sağlanması,
- ç. Sağlık ve Hijyen,

¹CIMIC Centre of Excellence (CCOE)

²Multinational CIMIC Group (MNCG)

d. Yiyecek Sağlanmasıdır (Allied Command Operations (ACO)-86.1.1. (AM 86-1-1), CIMIC Tactics, Techniques And Procedures, NATO, 2013).

Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) değerlendirme süreci yapılırken, yukarıdaki faktörlere göre kontrol listesi hazırlanmaktadır. Yapılan projelerde genel uygulama sırası faktörlere göre belirlenmektedir. Bazı durumlarda faktörlerin sıralaması durumun gereklerine bağlı olarak değişebilmektedir. Ayrıca kritik olarak belirlenmeyen faktörlerde bazen kritik olabilmekte ve planlamada öncelik alabilmektedir. Bunun en iyi bir örneği, mülteci ve yerinden olmuş kişilerin bulunduğu harekâtlarda, barınacak yer temininin daha kritik öneme sahip olmasıdır.

NATO için proje yapımı ve hazırlanmasında en önemli esas görev odaklı olmaktadır. Projeler, komutan ve misyonu desteklemelidir. Sivil-Askeri İşbirliği (CIMIC) bir komutan sorumluluğudur. Komutan, projenin askeri hedefe uygun olmadığına, proje iptali yapabilmektedir. Bu bakımdan, NATO; Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) faaliyetlerini minimuma indirmeye ve gerekli olandan fazlasını yapmaktan kaçınmaya çalışmaktadır. Farklı bir konuda Sivil Asker İşbirliğinin (CIMIC) finansmanıdır. NATO malisisteminde, Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) projeleri için mali kaynak bulunmamaktadır. Kaynak, yatırımcı kuruluşlar, ittifak üyesi devletler veya bağış yapanlar tarafından sağlanmaktadır. Bu nedenle, harekât öncesinde mali kaynağın sağlanması ve tanımlanması önem taşımaktadır (Allied Command Operations (ACO)-86.1.1. (AM 86-1-1), CIMIC Tactics, Techniques And Procedures, NATO, 2013). Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) personeli harekât bölgesinde yerel halkla ve sivil toplum kuruluşlarıyla irtibata geçmektedir. İhtiyaçları komutanın gözünde ve karargâhın yönlendirmesiyle değerlendirmekte, müteakibinde projeler hazırlamaktadır. Sivil Asker İşbirliğinin (CIMIC) hazırladığı projeleri iki çeşittir. Birinci türde, birlikler kendi öz kaynaklarıyla proje yapmaktadırlar. Birliklerin kadrolarındaki iş makinalarıyla yol açılması bu tür projelere örnek verilebilir.

İkinci tür projeler ise daha maliyetli ya da öz kaynakla yapılamayacak projelerdir. Bu tür projelerde ihale yöntemiyle gerçekleştirilmektedir. Bir proje onaylandıktan ve finansman sağlandıktan sonra, Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) personeli projeyi gerçekleştirebilecek yerel müteahhitleri veya sivil toplum kuruluşlarını bulmaktadır. Daha sonrayüklenicilerden üç ihale teklifi alınmaktadır. Daha önceki performansından dolayı kara listeye girmeyen ve en düşük fiyata veren yüklenici ile sözleşme imzalanmaktadır. İşin yükleniciyle imzalanan sözleşmeye uygun olmasını Sivil Asker İşbirliği personeli kontrol etmektedir. Projenin bitimine müteakip kesin kontrol yapılarak proje sonuçlandırmaktadır. Proje bittiğinde açılış töreni düzenlenmektedir. Açılış törenlerinde basın, yerel halk, liderler ve sivil toplum kuruluşları

davet edilmektedir. Sonuç olarak proje gerçekleştirilerek, olumlu bir etki yaratılmaya çalışılmaktadır (Peabody, 2005). Bu konudaki eleştiriler, NATO'nun kalkınma hedeflerini derhal güvenlik çıkarları lehine ihlal etmesi ve insani yardım dağıtımında deneyim eksikliğidir. Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) birliklerinin kısa dönemli projelerle, uzun dönemli amaçlara ulaşmaya çalıştıkları ve bir çeşit göz boyamadan öteye geçemediği çeşitli platformlarda dile getirilmektedir (Peabody, 2005).

2. Nato Kosovo Force (KFOR) Barışı Destekleme Harekâtı

1998 Şubat ayında patlak veren şiddet olayları ile Kosova, dünya kamuoyunun gündemine girmeye başlamıştı. Olaylar hızla tırmanmış, bölge barışını tehdit eder duruma gelmişti. Bunun üzerine Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 31 Mart 1998 tarihinde aldığı 1160 sayılı kararla Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ne silah ambargosu koymuş, 23 Eylül 1998 tarihinde kabul ettiği 1199 sayılı kararla da bütün taraf, grup ve kişilerin, süratle çatışmaları durdurmalarını istemiştir (Bellamy, 2002). NATO içerisinde de alınabilecek önlemler görüşülmeye başlanmış ve olayların durmaması halinde NATO tarafından Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ne yönelik hava harekâtı düzenlenmesine ilişkin çalışmalar hız kazanmıştır.

ABD, İngiltere, Fransa, Rusya Federasyonu ile AB temsilcilerinin gözetiminde, 6 Şubat 1999 günü Rambouillet'de taraflar arasında dolaylı görüşmelere başlanmıştır (Daalder & O'Hanlon, 2004). Görüşmelerde bazı küçük ilerlemeler sağlanabilmiş ve taraflar ancak "kapsamlı bir özerklik" kavramı üzerinde mutabık kalabilmişlerdi. Dolayısıyla, temas grubu tarafından hazırlanan geçici barış anlaşmasının imzalanması mümkün olmamıştır. Zira Kosovalı Arnavutların bağımsızlığa yolaçabilecek bir referandum üzerinde ısrar etmeleri, yerel polis kuvveti kurulması ve ayrıca Kosova'da barış anlaşmasının uygulanmasını sağlamak üzere NATO askeri konuşlandırılması hususları Sırp tarafı tarafından egemenlik haklarını zedeleyici bulunarak kabul görmemiştir (Knudsen & Laustsen, 2006). Görüşmelerin ikinci turu 15 Mart tarihinde Paris'te başlamış ve 18 Mart 1999 tarihinde Kosovalı Arnavut heyeti Kosova geçici barış antlaşmasını imzalamıştır. Sırp tarafı ise anlaşma metnini imzalamayacaklarını belirtmişler, bunun üzerine görüşmeler askıya alınmıştır (Bieber & Daskalovski, 2003). Rambouillet geçici barış antlaşmasında Kosova'da geniş bir özerklik kurulması, bu çerçevede, Kosova halkına kendi idari organlarını ve yasama meclislerini kurma hakkı verilmesi, bütün ulusal toplulukların kendi ulusal kimliklerini ortaya koyacak milli sembollerini kullanmaları ve kendi dillerinde eğitim hakkına sahip olmaları öngörülmüştür.

Rambouillet ve Paris görüşmelerinden bir sonuç alınamaması üzerine NATO, 24 Mart 1999 akşamı Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ne karşı hava harekâtına başlamıştır (Hosmer,

2001). Harekâtın başından beri Yugoslavya Federal Cumhuriyeti'ne arka çıkan bir tutum takınan Rusya federasyonunun barış sürecine dâhil edilmesi için yer aldığı G-8 platformu ön plana çıkartılmış ve sonuçta 6 Mayıs 1999 günü Bonn'da yapılan G-8 ülkeleri dışişleri bakanları toplantısında G-8 ilkeleri kabul edilmiştir.

G-8 ilkeleri, Kosova'da baskı ve şiddete derhal ve denetimli olarak son verilmesini, Yugoslavya Federal Cumhuriyetiaskeri, polis ve yarı askeri güçlerinin Kosova'dan çekilmesini, Kosova'da BM tarafından kabul edilecek, ortak hedefleri garanti edebilecek etkin bir uluslararası sivil ve güvenlik mevcudiyetinin kurulmasını, mülteci ve yerlerinden edilmiş kimselerin koşulsuz ve güvenli bir şekilde dönmelerini, uluslararası insani yardım kuruluşlarının bu insanlara yardım etmek üzere Kosova'ya girmelerinin engellenmemesini öngörmüştür (Schnabel & Thakur, 2001). NATO hava harekâtının kararlı bir şekilde devam etmesi neticesinde 3 Haziran 1999 tarihinde, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Milošević G-8 ilkelerini kabul etmiştir. 9 Haziran günü ise, Yugoslavya Federal Cumhuriyeti ve Sırbistan hükümetleri ise birliklerinin Kosova'dan çekilmesini öngören askeri teknik anlaşma imzalanmıştır. Bunu takiben, BM güvenlik konseyin10 Haziran 1999 günü 1244 sayılı kararı kabul etmiş, böylece Kosova'da BM himayesinde uluslararası sivil ve güvenlik mevcudiyeti kurulması için yasal zemin sağlanmıştır. Bu anlaşma maddeleri aşağıda açıklandığı gibidir:

Söz konusu Güvenlik Konseyi Kararında, Kosova halkına yönelik terör eylemleri dâhil her türlü şiddetkınanmıştır. Yugoslavya Federal Cumhuriyetidâhil bölgedeki ülkelerin toprak bütünlüğü ve egemenliğinin teyit edildiği, Kosova'ya kayda değer otonomi ve anlamlı özyönetim tanınacağı belirtildikten sonra siyasi çözümün Konsey Kararına ek teşkil eden G-8 ilkeleri doğrultusunda şekilleneceği, bölgedeki Yugoslav güçlerinin tamamen çekilmesini müteakip üzerinde mutabık kalınacak bir miktar Yugoslav, Sırp asker ve polisinin bölgeye dönmelerine izin verileceği, Kosova'da BM şemsiyesi altında sivil bir güvenlik birliği oluşturulacağı, Kosova Kurtuluş Ordusu ve diğer silahlı grupların silahtan arındırılacakları, BM'nin bölgede uluslararası kuruluşlarla işbirliği halinde bir geçici yönetim tesis edileceği, ilgili tüm tarafların ve bölgeye konuşlandırılacak uluslararası güvenlik varlığının eski Yugoslavya savaş suçları mahkemesi ile işbirliği içinde olacağı ve bölgedeki uluslararası mevcudiyetin ilk başta 12 ay süreyle görev yapacağı ve BM Güvenlik Konseyi aksine bir karar almadığı takdirde bu sürenin sonrasında da devam edeceği hususları yer almıştır (Nardulli, Perry, Pirnie, Gordon & McGinn, 2002). Yugoslav askeri kuvvetleri ile polis gücü birliklerinin 10 Haziran sabahından itibaren Kosova'dan çekilmeye başlaması üzerine NATO, hava

harekâtını askıya almış ve Kosovo Force (KFOR) uluslararası gücünün çekirdeğini teşkil edecek NATO birlikleri Kosova’da konuşlanmaya başlamıştır.

Kosova'daki uluslararası sivil mevcudiyet Birleşmiş Milletler Kosova Misyonu(United Nations Mission in Kosovo (UNMIK) adı altında kurulmuş ve başına Fransa eski sağlık bakanı Bernard Kouchner atanmıştır (Wentz, 2002). UNMIK dört ana birim üzerine kurulmuş, her birim bir özel temsilci yardımcısı başkanlığında belli bir uluslararası örgütün sorumluluğuna bırakılmıştır. Buna göre; "geçici sivil yönetim" BM'nin (UN), "insani işler" Birleşmiş Milletler Yüksek Komiserliği'nin (UNHCR), "kurumsallaştırma" AGİT'in (OSCE), "yeniden imar" ise AB'nin (EU) sorumluluğundaydı (Bieber & Daskalovski, 2003).

UNMIK'in Kosova’da beş önceliği bulunmaktaydı. Bu öncelikler:

- a. Kamu düzeninin yeniden kurulması ve yargı düzeninin tesis edilmesi,
- b. Bütün azınlıkların haklarının korunması,
- c. Kamu hizmetlerinin yürütülmesi,
- ç. Demokratik ve bağımsız bir medyanın tesis edilmesi,
- d. Siyasi ortamın olumlu hale getirilerek farklı görüşlerin ve liderlerin bir araya getirilmesi.

UNMIK'in yetkilerini belirleyen yönetmelikte, Kosova'daki tüm yasama ve yürütme yetkilerinin UNMIK ve BM özel temsilcisinin herhangi bir kişiyi istediği bir göreve atayabileceği, bu görevlilerin tarafsız görev yapacakları, Kosova’da 24 Mart 1999 tarihinden önce geçerli olan yasaların, UNMIK görevleri ve yönetmelikleri ile uyumlu olması kaydıyla yürürlükte kalacağı, UNMIK kararlarının İngilizce, Sırpça ve Arnavutça yayımlanacağı ve Kosova'daki Sırp ve Yugoslavya Federal Cumhuriyeti taşınır ve taşınmaz mal ve varlıklarının UNMIK tarafından idare edileceği belirtilmiştir (Summers, 2011). Yugoslavya Federal Cumhuriyeti Ordusunun Kosova’dan çekilmesine müteakip Kosova Kurtuluş Ordusu’nun silahsızlandırılmasına ilişkin anlaşma 21 Haziran tarihinde, Kosova Kurtuluş Ordusu’nun siyasi lideri Hâşim Taçi ile KFOR Komutanı Michael Jackson arasında imzalanmıştır. Anlaşma uyarınca, Kosova Kurtuluş Ordusu (UÇK) elindeki ağır silahları hemen bırakmayı ve diğer silahları da depolarda tutulmak üzere teslim etmeyi taahhüt etmiştir (Campbell, 1999; Nato, 2025). Böylece 1999 yılından günümüze kadar devam etmekte olan Kosovo Force Barışı Destekleme Harekâtı başlamıştır.

17 Haziran'da ABD’ye ait Task Force Falcon Tugayı; Gilan güneydoğusunda, Fransız Tugayı; Priştine doğusu ve kuzeyinde, Alman 12. Panzer Tugayı; Kosova güneyi Prizren ve çevresinde, İtalyan Garibaldi Tugayı; İpek şehri dâhil olmak üzere Kosova batısına yerleşmiş

ve sorumluluk sahalarında görevlerine başlamışlardır. KFOR Komutanı General Michael Jackson ise KFOR Karargâhını Priştine’de Film City Fabrikasında kurmuştur. Birliklerin intikaline müteakip, NATO, Kosova’yı beş bölgeye ayırmıştır. Her bölgede tugay büyüklüğünde bir birlik konuşlandırmıştır. Fazla sayıda asker gönderen devletler NATO misyonunda lider devlet olarak tanımlanmakta ve harekâta emir komutayı devralmaktadır.

Kosova’ya KFOR’un planlanankuvveti 47,868 askerlik bir kuvvetti. KFOR misyonuna İngiltere 13.000, Almanya 8000, Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri 7000, İtalya 5000 askerlik katkı sağlamıştır. Priştina ve Kuzeydoğu bölgesi; İngiltere, Kosova Kuzeyi; Fransa, Doğusu; Amerika Birleşik Devletleri, Batısı; İtalya ve Prizren şehri merkez olmak üzere güney Almanya liderliğindeki Çok Uluslu Tugayların sorumluluğuna verilmiştir (Youngs, Bowers & Hillyard, 1999). NATO üyesi olan Belçika, Kanada, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Yunanistan, Macaristan, İzlanda, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Polonya, Portekiz, İspanya, Türkiye; NATO üyesi olmayanArjantin, Avusturya, Azerbaycan, Bulgaristan, Estonya, Finlandiya, Gürcistan, İrlanda, Ürdün, Litvanya, Fas, Rusya, Slovakya, Slovenya, İsveç, İsviçre, Ukrayna, Birleşik Arap Emirlikleri KFOR misyonuna katılan diğer devletler olmuştur.

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin 1244 numaralı kararına göre KFOR’un görevi:

- a. Yugoslavya Devleti ordusu, polisi ve paramiliter güçlerinin çekilmesini sağlamak ve çekilişi korumak
- b. Ateşkesi sağlamak
- c. Kosova Kurtuluş Ordusunun silahsızlanmasını sağlamak,
- ç. Mülteci ve yerinden edilmiş insanlar için evlerine dönebileceği, uluslararası kurumların çalışabileceği, insani yardımların dağıtabileceği güvenli bir ortam yaratmak,
- d. Kamu güvenliğini sağlamak,
- e. Sivil kurumların devralacağı tarihe kadar mayınların temizlenmesi,
- f. Uluslararası kurumları desteklemek ve faaliyetlerinde işbirliği yapmak,
- g. Hudut güvenliğini sağlamak,

h. Uluslararası kurumların ve sivil toplumun güvenliğini sağlamaktı (bkz. Wentz, 2002) (Jfcnaples, 2025; Nato, 2025; Nato, 2025; Nato, 2025). 2 Haziran 2008 tarihinde, NATO; KFOR’a ek bir görev daha vermiştir. Kosova Koruma Gücünün (KPC) desteklenerek, Kosova Güvenlik Kuvvetleri (KSF) olarak düzenlenmesidir. Bu görev Kosova ordusu kurmak maksadıyla Kosovalı askerlere eğitim ve danışmanlık yapılması faaliyetlerini içermektedir (Nato, 2025). Zamanla daha güvenli bir ortam sağlanmış, 11-12 Haziran 2009 tarihindeki NATO Savunma Bakanları Toplantısında KFOR’un askeri gücünün, caydırıcılık sağlayacak,

istihbarata bağı ve esnek bir kuvvet haline getirilmesini karar verilmiştir. Yeni bir kuruluş yapılarak, asker sayısı düşürülmüştür. 3-4 Şubat 2010 tarihindeki İstanbul toplantısında 10,200 olan asker sayısının 5,000'e düşürülmesi kararı alınmış, 28 Şubat 2011 tarihinde uygulanmaya başlanmıştır (Jfcnaples, 2025). Günümüzde misyonun toplam asker sayısı 4352'dir. Arnavutluk, Lüksemburg, Norveç, Bulgaristan, Polonya, Kanada, Portekiz, Hırvatistan, Romanya, Çek Cumhuriyeti, Slovenya, Danimarka, Estonya, Türkiye, Almanya, Birleşik Krallık, Yunanistan, Amerika Birleşik Devletleri, Macaristan, İtalya; NATO üyesi olmayan Ermenistan, Avusturya, Finlandiya, İrlanda, Moldova, İsveç, İsviçre, Ukrayna devletleri KFOR Barışı Destekleme Harekâtına katılmaktadır (NATO, 2025).

3. KFOR Barışı Destekleme Harekâtı, Prizren Bölgesi Sivil Asker İşbirliğinin (CIMIC) Etkisinin Değerlendirmesi

3.1. Prizren

Prizren, Şar Dağlarının eteklerinde kurulmuş, Kosova güneyinde bulunan tarihi bir şehirdir. M.Ö.2. yüzyılda Therande adıyla kurulmuştur (Perseus, 2025). Sırasıyla Roma, Bizans, Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyetinde olmuştur. Birinci Balkan Savaşında Sırp Krallığı tarafından işgal edilmiştir. İkinci Dünya Savaşında Kızıl Ordu ve Bulgar askerleri tarafından Nazi işgalinden kurtarılmıştır. Yugoslavya idaresine teslim edilmiştir.

Prizren Belediyesinin kapsadığı topraklar 284,2 kilometre karedir. Şehir merkezi ve 74 köy, Prizren Belediye hudutlarındadır. Başkent Priştina'dan sonra Kosova'nın ikinci büyük şehridir. 2011 nüfus sayımına göre Belediye hudutlarında 186,986 kişi yaşamaktadır. Prizren etnik kimliklere göre nüfus dağılımı; Kosovalı Arnavutlar: 145.718, Kosovalı Boşnaklar: 16.896, Kosovalı Türkler: 9.091, Kosovalı Romanlar: 2.899 5. Kosovalı Aşkaliler: 1.350, Kosovalı Gorallılar: 655, Kosovalı Sırp lar: 237, Kosova Mısırlılar: 168 ve Diğerleri: 386 kişidir. Prizren çok kültürlü ve çok kimliğiyle diğer Kosova'nın illerinden ayrılmaktadır. Etnik yüzde 82'lik oranla Kosova genelinde olduğu gibi Prizren'de Arnavutlar çoğunluktadır (Osce, 2025). Eski bir Osmanlı şehri olan Prizren, Arnavutlar için önem taşımaktadır. Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Arnavutların topraklarını silahla koruma kararını aldığı ve Arnavut Milliyetçiliğinin doğduğu yer olan Prizren Ligne ev sahipliği yapmıştır.

1999 Kosova Savaşında, Prizren şehir merkezi zarar görmemiştir. Fakat şehrin banliyölerinde çatışmalar yaşanmıştır. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliğinin (UNHCR) Mart 1999'da yayınladığı raporda belirttiği gibi Kosova'da yaşayanların yarısının yerinden edilmiş veya mülteci statüsü taşıdığı bir durumda, Prizren halkınında savaştan kötü şekilde etkilendiği söylenmelidir (Unhcr, 2025; Campbell, 1999). Verilerin toplandığı, 2006,

2007 ve 2008 yıllarında Prizren, KFOR Güney Çok Uluslu Görev Kuvveti (ÇUGK-G) sorumluluk sahasındadır. Bir yıl sonra 2009 yılı itibarıyla güvenliğin ve istikrarın sağlanmasındaki iyileşme nedeniyle, KFOR içinde yeni bir yapılanmaya gidilmiş, asker sayısı azaltılmıştır. Bu açıdan verilerin toplandığı yıllar KFOR'un en etkin ve güçlü olduğu yıllardır (Jfcnaples, 2025).

3.2. 2006, 2007 ve 2008 Yıllarında Prizren'de Yapılan Sivil-Asker İşbirliği (CIMIC) Projeleri

Prizren'de Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) birlikleri insani yardım faaliyetleri, projeler, toplantılar, ziyaretler yapmış ve yapılmaktadır. Fakat NATO Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) Birliklerinin Prizren'de icra ettiği proje ve yardımlarla ilgili kaynak ve çalışma bulunmamaktadır (Ertan Simitçi, Prizren, 16 Eylül 2017).

3.3. İnsani Yardım Projeleri

3.3.1. Giyecek, Yiyecek ve Yakacak Yardımı

İnsani yardım projeleri; çoğunlukla yiyecek yardımı, giyecek yardımı, yakacak yardımı olarak yapılmıştır. Türk ve Alman Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) Birliklerince dağıtımlar Prizren merkezde ve köylerinde yapılmıştır (KFOR Weekly CIMIC Report 1229, Priştine, NATO KFOR, Ağustos 2008; KFOR Weekly CIMIC Report 1233, Priştine, NATO KFOR, Eylül 2007). Avusturya Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) birliğinin Prizren'de insani yardım dağıtımını yaptığıyla ilgili bir bilgi bulunamamıştır. İtalyan Jandarmalarının kendi sorumluluk bölgeleri olmamasına rağmen Prizren'de insani yardım yaptığı tespit edilmiştir (KFOR Weekly CIMIC Report 1286, Priştine, NATO KFOR, Ekim 2008). Türk Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) Birliği insani yardımları Türk Kızılay'ı üzerinden almaktadır. Kosova Prizren Kızıllaç personeliyle yapılan mülakatlarda; 1999 yılından itibaren her sene Türk Kızılay'ının başışçı olarak, Kosova'yainsani yardım (yiyecek, giyecek)gönderdiği öğrenilmiştir. Türk Kızılay'ı Türk Sivil Asker İşbirliği(CIMIC) ile birlikte insani yardımlarındağıtımını yapmıştır (KFOR Weekly CIMIC Report 1233, Priştine, NATO KFOR, Eylül 2007). Benzer şekilde, Alman Sivil Asker İşbirliğide (CIMIC) 2007 yılında Alman Kızıllaç ile birlikte insani yardım dağıtımını yapmıştır. Bu tür projeler Kosova Kızıl Haçı ve çeşitli yerel derneklerle işbirliği yapılarak projeler gerçekleştirilmiştir (Nadi Taç, Prizren, 10 Ekim 2017; Mehmetcik-Kosovada, 2025). Yakacak dağıtım projelerinde ise soba ve odun ya da kömür birlikte dağıtılmıştır. Daha zahmetli olmasından kaynaklı diğer projelerden daha az icra edilmiştir.

3.3.2. Sağlık İlgili İnsani Yardım Projeleri

Kosova Savaşı sonrası, Prizren’de yerel halkın sağlık hizmetlerine ulaşmasında büyük zorluklar yaşanmıştır. Bu eksikliği Prizren’de konuşlu NATO birlikleritespit etmiş, diğer sivil toplum kuruluşlarıyla birlikte gidermeye çalışmıştır.

Prizren ili ve çevresinde sağlık taramaları yapılmıştır. 2006 yılına kadar haftada bir kez toplu tarama; Sultan Murat ve Prizren Kışlalarında, Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) kontrolünde, askeri doktorlarca yapılmıştır (KFOR Weekly CIMIC Report 1273, Priştine, NATO KFOR, Haziran 2008; KFOR Weekly CIMIC Report 1145, Priştine, NATO KFOR, Ocak 2006). Sağlık taramalarında Prizren Emekliler Derneğiyle işbirliği yapılmış, dernek merkezinde emeklilere sağlık hizmeti verilmiştir. Geçim sıkıntısı yaşayan veya yardıma muhtaç yerel halkın tedavi masrafları Sivil Asker İşbirliği tarafından karşılanmıştır. Bunun yanında hastalığı tedavi edilemeyen kişiler, Türk Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) tarafından masrafları karşılanılarak, Türkiye’ye tedavi için gönderilmiştir (Nafis Lokvica, Prizren, 06 Ekim 2017). Alman ve Türk Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) birliklerince sağlık merkezlerine tıbbi malzeme ve ilaç yardımlarında bulunulmuştur (KFOR Weekly CIMIC Report 1245, Priştine, NATO KFOR, Aralık 2007). Türk Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) tarafından 2000-2014 yılları arasında yaz aylarında Prizren ve Kosova’nın çeşitli illerinde toplu sünnettörenleri düzenlenmiştir (KFOR Weekly CIMIC Report 1273, Priştine, NATO KFOR, 2008). Türk ve Alman Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) birliklerince Prizren’deki engellilere çeşitli projeler altında yardım yapılmıştır. Projelerde engelli dernekleriyle işbirliği yapılmıştır. Yapılan mülakatlarda tekerlekli sandalye alımı, insani yardım malzemesi dağıtımının daha fazla tercih edilen proje türü olduğu görülmüştür (Resmiye Krasniqi, Prizren, 06 Ekim 2017). Handikos Engelliler Derneği, Hader Derneği, Prizren Körler Derneğiyle Prizren’de engellilere yönelik projeler icra edilmiştir. Prizren’de Zef Nosi Engelliler Okulu ve Sağırlar Okulu bulunmaktadır. Engellilerin eğitim gördüğü bu okullarda, Alman ve Türk Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) personeline insani yardım dağıtımı yapılmıştır.

Engellilere yönelik projelerin gerçekleştirme tarihleri, 3 Aralık Engelliler haftasında olmasına dikkat edilmiştir. Basının katılımıyla insani yardım dağıtımlarının yapılması tercih edilmiştir (Shaip Kryeziu, Prizren, 06 Ekim 2017).

3.3.3. İnsani Yardım Dağıtım Uygulamaları

İnsani yardım dağıtımları Sivil Asker İşbirliğince (CIMIC) üç değişik şekilde yapılmaktadır. Birincisi türünde CIMIC personeli; dernekler veya Kızıl Haç ile toplantı düzenlemekte, elinde kaç ailelik yardım olduğunu ve hangi bölgede, ne zaman dağıtım yapmak

istediği belirtmektedir. Dernek veya Kızılhaç personeli istenilen bilgilere göre bir yardıma muhtaç kişiler listesi hazırlamakta ve Sivil Asker İşbirliğine (CIMIC) ulaştırmaktadır. Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) listeleri kontrol etmektedir. Kontrol ihtiyaç sahiplerinin gerçekten ihtiyaç sahibi olup olmadığı ve çok kimlikli olan Prizren şehrinde her kimliğe eşit şekilde yardım ulaştırmak maksadıyla yapılmaktadır. Kontrolden geçmesine müteakip belirlenen bir merkezde ve zamanda ihtiyaç sahipleri toplanmaktadır. Bu merkez dernek binası yada Kızılhaç merkezi olabildiği gibi bir sokak veya meydanda olabilmektedir. Toplanan ihtiyaç sahiplerine Sivil Asker İşbirliği (CIMIC), işbirliği yapılan sivil toplum kuruluşu ile birlikte dağıtım yapmaktadır. Bu yöntemde en büyük sıkıntı ihtiyaç sahiplerinin aynı anda toplanmasıdır. Kalabalık oluşabilmekte, uzun bekleme sonrası istenmeyen kavgalar veya tartışmalar yaşanabilmektedir (Musa Vezgishi, Prizren, 09 Ekim 2017). İkinci türde Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) dernekler veya Kızıl Haç ile toplantı yapmakta ve ihtiyaç sahiplerinin listesini almaktadır. Müteakiben listeler kontrol edilmektedir. İnsani yardım kolileri doğrudan sivil toplum kuruluşuna verilmekte ve yardımın dağıtımı, işbirliği yapılan kuruluşça yapılmaktadır. Bu türün mahsuru yardım kuruluşunun kendi çıkarlarına göre dağıtım yapması ve dağıtımın doğru yerlere gidip gitmediğini kontrol edilememesidir. Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) ekiplerince en az tercih edilen usuldür.

Üçüncü türde ise Sivil Asker İşbirliği (CIMIC); yardım kuruluşlarıyla toplantı yapmakta ve insani yardım listeleri oluşturulmaktadır. Listelerde yardıma muhtaç kişinin bilgilerinin ve ev adreslerinin tam eksiksiz olması önem taşımaktadır. Oluşturulan listeler üzerinden yol güzergâhı belirlenmekte ve plan yapılmaktadır. Müteakiben araçlarla, işbirliği yapılan sivil toplum kuruluşuyla birlikte ev ev dolaşmakta ve ihtiyaç sahibine doğrudan yardım ulaştırılmaktadır. Bu usulün en büyük dezavantajı yardımların çok uzun sürede ve zahmetli dağıtılmasıdır. Ama insani yardımların ihtiyaç sahiplerine ulaşması bu usulle daha kolay sağlanmaktadır. Ayrıca ihtiyaç sahibinin toplum önünde rencide olması önlenmektedir (Buyar Müftü, Prizren, 01 Ekim 2017).

3.4. Yapım Projeleri

Yapım projeleri; birliklerin kendi kaynaklarıyla yapılan projeler ve ihaleyle yerel müteahhitlere yaptırılan projeler olarak ayrılmaktadır. Yolların açılması ve bozulmuş yolların tamiri projeleri, birliklerin kendi kuruluşlarındaki teçhizatla yapılabildiği projelerdendir. Bu tip projeler birliklerin kadrolarında bulunan silindir, greyder gibi istihkâm araçlarınca yapılmaktadır. Ayrıca istihkâm makineleriyle kışın Prizren ve Sultan Murat Kışlasındaki birliklerce yolların kar temizliği yapılmakta ve kardan kapanmış yollar açılmaktadır (Enis

Tabak, Prizren, 10 Eylül 2017). Okulların bina ve bahçelerinin bakımı, yapım projeleri çeşidine girmektedir. Bu türdeki yapım işlerinin icrası tercih edilen projelerden olmuştur. Projenin büyüklüğüne göre sivil firmalara ihale verilmiş, para karşılığında yaptırılmıştır. Nafis Lokvica ile yapılan mülakatta “1999 yılından itibaren Sivil Asker İşbirliği birliklerine fotoğraf çekmekteyim. Prizren’de Türk Sivil Asker İşbirliğinin (CIMIC) bakım, onarım yapmadığı okul yoktur.” diye beyan etmiştir. Eğitimle ilgili proje yapılmasının Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) ekiplerince üzerinde durulan bir konu olduğu anlaşılmıştır. Prizren’in en büyük lisesi olan Teknik Lise’nin Müdürü Celal Susuri’de verdiği mülakatta, Alman Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) Birliğinin okulun sınıflarının bakım onarımı ve teknik malzemesinin sağlanmasında yaptığı işbirliğini övmüştür (Celal Susuri, Prizren, 10 Ekim 2017). Ayrıca yapım projeleri okul öncesi eğitimle ilgili projeleri de kapsamaktadır. Örnek olarak, 2008 yılında Türk Sivil Asker İşbirliğince (CIMIC), Prizren Kamile Anaokulunun binası boyanmış ve bakım onarımdan geçirilmiştir. Yine aynı sene Asb çocuk yuvasının bahçe düzenlemesi yapılmıştır (KFOR Weekly CIMIC Report 1291, Priştine, NATO KFOR, 2008).

3.5. Sosyal Gelişim Projeleri

Okullara kırtasiye, kitap, çanta ve çeşitli eğitim malzemesi yardımı yapılmıştır. Prizren’deki okulların, sınıfların bakım ve onarımı yapılmıştır. Alman Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) birliğince okullara bilgisayar dershanesinde kullanılmak amacıyla bilgisayar dağıtımı yapılmıştır (KFOR Weekly CIMIC Report 1232, Priştine, NATO KFOR, 2007). Alman Sivil Asker İşbirliğince (CIMIC) Almanca dil kursu verilmiştir (KFOR Weekly CIMIC Report 1293, Priştine, NATO KFOR, 2008). Prizren İzcilik derneğiyle ortak izcilik kampları düzenlenmiştir (KFOR Weekly CIMIC Report 1273, Priştine, NATO KFOR, 2008). Alman Sivil Asker İşbirliği (CIMIC), Almanya’daki kulüplerden para toplayarak, Liria Futbol Kulübüne bağışlamıştır (Gruber, 2006). Ayrıca çeşitli spor kollarına destek veren projeler yapılmıştır. Sivil Toplum Kuruluşlarıyla işbirliklerine girilmiştir. Birlikte proje yapmanın yanında doğrudan sivil toplum kuruluşuna destek veren projelerde yapılmıştır. Derneğe malzeme alınmış ya da dernek binalarına bakım ve onarım yapılmıştır. Türk Sivil Asker İşbirliğince (CIMIC); Prizren Doğruyol Kültür ve Sanat Derneğinin binasının bakım ve onarımı yapılması, Prizren Emekliler Derneğine ofis malzemesi alınması bunlardan birkaçıdır (Musa Yorgancı, Prizren, 01 Ekim 2017). Kosova Savaşından sonra işsizlik yerel halkın yaşadığı büyük problem olmuştur. Bu bağlamda kalkınmayla ve tarım ilgili projelerde yapılmıştır. Küçük işletmelere destek verilmiştir. Prizren’de halıcılık işletmesi açılmıştır. Türk ve Alman Sivil Asker İşbirliği tarafından tarım ile ilgili meslek kursu açılmıştır. Seracılık ve hayvancılık

ilgili seminerler düzenlenmiştir (KFOR Weekly CIMIC Report 1144, Priştine, NATO KFOR, 2006).

Sonuç

Kosova'daki KFOR Barışı Destekleme Harekâtında, NATO yerel halk tarafından, Sırp zulmüne son veren kurtarıcı olarak görülmektedir (Ersan Mazreku, Prizren, 10 Eylül 2017; Emin Kabashi, Prizren, 10 Eylül 2017). Bu bağlamda NATO'nun Kosova'da ve araştırmanın yapıldığı Prizren'de olumlu bir algı ve etki oluşturmaya katkıda bulunmaktadır. “NATO Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) nedir biliyor musunuz?” sorusuna mülakata katılanların hepsi bildiğini beyan ederek cevap vermiştir. Tanımlanması istendiğinde çoğunlukla “yerel halka yardım eden askerler” diye tanımlamışlardır. Prizren nüfusunun 180.000 olduğu düşünüldüğünde mülakata yapılan kitle önemli bir sayıdadır. İki binbeş yüzde birini oluşturmaktadır. Sivil Asker İşbirliğinin tanınırlığının yüksek olması, Prizren'deki proje ve insani yardımlarının fazla olmasından kaynaklı olduğu belirlenmiştir. Çevrenizde herhangi bir “Sivil Asker İşbirliği projesi yapıldı mı?” diye sorulmuştur. Soruya cevaben mülakat yapılanlar en az bir tane proje ismini vermişlerdir. Prizren şehir merkezinde yaşayanlar; konserler verilmesi, okullardasınıfların bakım onarımı, ramazanda pide dağıtılması, iftar yemeği verilmesi, insani yardım projelerini; bildiği projeler olarak sayarken, Prizren köylerinde yaşayanlar ise köy yollarının yapılması ve insani yardım dağıtımı projelerini bildiklerini beyan etmişlerdir. Buda Sivil Asker İşbirliğinin etkisinin, yapılan projenin mekânına ve türüne göre değiştiğini göstermektedir. Bu maksatla, sivillerle toplantılar düzenlemekte ve ziyaretler yapılmaktadır. Türk ve Alman Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) birlikleri faaliyetlerini ziyaretler, toplantılar ve projeler yaparak yürütmektedir. Avusturya Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) ve NATO Çok Uluslu Sivil Asker İşbirliği bütçesinin düşük olmasından kaynaklı çok az proje yapmaktadır. Sivil aktörlerle toplantılar ve ziyaretler yaparak görevini yerine getirmektedir. Yapılan mülakatlar sonucunda Alman ve Türk Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) Birliklerinin tanınırlığı ve etkisi büyük iken, Avusturya Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) ve NATO Çok Uluslu Sivil Asker İşbirliğinin, Prizren bölgesinde görev yaptığının bilinmediği tespit edilmiştir. Keza Prizren Bölgesinden sorumlu olmayan ve insani yardım dağıtımlarına öncelik veren İtalyan Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) ekibinin bölgede tanındığı görülmüştür. Bu bağlamda sivil aktörlerle yapılan toplantılar ve ziyaretlerin Sivil Asker İşbirliğinin (CIMIC) etkisine büyük katkı yapmadığı anlaşılmıştır. Özellikle insani yardımlar ve projeler; yerel halkı ve sivil toplum kuruluşlarını etkilemektedir. Yerel halkta Sivil Asker İşbirliğinin iletişim kurma fonksiyonunu değil, proje ve insani yardım yapma fonksiyonunu değerli bulmaktadır.

Yapılan proje ve yardımlarda Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) Birliklerinin tarafsız, yansız, bağımsız olup olmadığı sorulmuştur. Tarafsız, yansız ve bağımsız olmak, mülakata katılanlar tarafından etnik ayırım yapılmaması olarak anlaşılmıştır. Yaşanan Kosova Savaşı'nın etnik bir savaş olması, bu durumun altyapısını oluşturmaktadır. Etnik ayırım yapılmadığı mülakat katılanlar tarafından söylenmiştir.

Fakat Türk Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) birliklerinin Prizren'de Türk azınlıkla ilgilidaha fazla proje yaptığı bir mülakata katılan tarafından söylenmiştir (Celal Susuri, Prizren, 10 Ekim 2017). Azınlıklardan mülakatlara katılanlar ise Kosova'da Arnavut etnik kimliğinden olmayanın iş bulma şansı olmadığı ve azınlıklara kültürel şiddet uygulandığıyla ilgili bilgi vermiştir (Emir Beksaç, Prizren, 14 Ekim 2017). Prizren'de Arnavut etnik kimliğinin baskın olduğu ve etnik kimlikler arası gerginlik olduğu anlaşılmıştır.

Sivil Toplum Kuruluşları ile Sivil Asker İşbirliği arasında bir tercih yapmanız gerekirse kiminle ortak çalışmak ve işbirliği yapmak istendiği sorulmuştur. Cevaplar farklılık göstermiştir. Mülakata katılanlar büyük çoğunlukla Sivil Toplum Kuruluşlarıyla işbirliği yapmayı, özellikle uzmanlık gösteren konularda tercih etmektedir. Sanayi, tarım ile ilgili proje ve eğitime ihtiyaç olursa, kalkınma ajanslarının daha etkin olduğu belirtilmiştir. Küçük işletmelere destek konusunda IOM kuruluşunun daha başarılı olduğu söylenmiştir (Maser Kabashi, Prizren, 13 Ekim 2017). Sivil Asker İşbirliğinin (CIMIC) daha küçük bütçeli, insani yardım dağıtımı ve okulların sınıflarının bakım ve onarımı, yerel halka yapılan sağlık kontrolü projelerinde başarılı olduğu anlaşılmıştır.

Mülakatlarda Sivil Toplum Kuruluşlarına eleştiriler yöneltilmiştir. Sivil Toplum Kuruluşlarının çok sayıda ve çeşitli konularda faaliyet yapması, yerel halk tarafından güvensizlik yaratmaktadır. Tek kişinin dernek kurabildiği ve kişisel menfaatleri yönünde harekât edebildiği belirtilmiştir. Ayrıca uluslararası yardım kuruluşlarının saklı bir amacı veya ajandası olabileceği eleştirilmiştir (Songül Kayabaşı, Prizren, 10 Ekim 2017). Çok etnikli nüfusa sahip olan Prizren şehrinde, bazı kuruluşların kimlikler ve dinler arası ayırım yaptığına değinilmiştir. Bu kurumlardan CARITAS'ın³ Kosova'daki yaptığı projelerinin çoğunluğunun Katolik Hristiyanlara yönelik olması örnek gösterilmiştir (Aydoğan Sutaları, Prizren, 10 Ekim 2017). Sivil toplum kuruluşlarının yaptığı yardımların çoğunlukla merkez şehirlerinde yoğunlaşması da bir eleştiri konusudur. Çatışmaların gerçekleştiği kırsala sınırlı yardım ulaştırılabilmektedir.

³The Catholic Agency for Justice, Peace and Development

Sivil Asker İşbirliği personelinin askeri statüsü ve askeri eğitimi büyük bir avantaj sağlamaktadır. Yaptığı projelerle, genellikle şehirlere göre daha fazla insani yardıma ihtiyacı olan köy ve kasabalara ulaşabilmektedir. Kosova Savaşını yaşayanlarla yapılan mülakatlarda insani yardım kuruluşlarından önce ilk insani yardımın, Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) birliklerince yapıldığı söylenmiştir (Nafiz Lokvica, Prizren, 10 Ekim 2017). Askerlerin saklı bir ajandası ya da gizli bir amacı olmadığını mülakata katılan taraflardan söylenmiştir. Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) personeli askeri kültürde yetişmişlerdir. Askeri emir komuta yapısı hiyerarşiktir. Buda daha az söz vermelerine ve verilen sözleri yerine getirmek konusunda daha dikkatli olmalarına neden olmaktadır. Proje ve yardım konusunda verilen sözünü yerine getirmede Sivil Toplum Kuruluşlarına göre daha başarılı oldukları anlaşılmıştır. Ayrıca askeri kültürle yetişenler siyasetten daha az etkilenmektedir. Mülakata katılanlar siyasetten uzak olmanın çok önemli olduğu üzerinde durmuşlardır. Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) Birlikleri mülakatlarda iki konuda eleştirilmiştir. Birinci konu, yerel halka faydası olmayan projeler yapmaları olmuştur. Tecrübesizlikleri nedeniyle yerel halktan veya yerel derneklerin yanlış yönlendirmelerinden kolay etkilendikleri belirtilmiştir.

İkinci konu ise; görev sürelerinin altı ay veya bir yıl olmasından dolayı, personel değişimlerinin çok sık gerçekleşmesidir. Yerel müteahhitlerden biriyle yapılan mülakatta, Prizren’de bir okulun sınıflarının bakım onarımı projesinin ihalesini ve yapımı sürecinde, kontrol eden subayın üç kez değiştiğini belirtmiştir (Abdürrahim Pupus, Prizren, 14 Ekim 2017). Çok sık personel değişimi sıkıntılara neden olmaktadır. Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) birliklerinin hangi konularda Prizren’de proje yapması gerektiği sorulmuştur. Eğitim ve sağlık konularında proje yapılmasının daha önem taşıdığı yerel halk ve yerel dernekler açısından tercih edildiği anlaşılmıştır. Kosova Savaşından sonra mülteci ve yerinden edilmiş insan sayısının fazla olması, insani yardımları çok gerekli kılmıştır. Ama Kosova’nın şu anki durumunda insani yardımların gereği olmadığı düşünülmektedir. Ayrıca insani yardımların olumsuz tarafları olduğu bazı mülakatlarda belirtilmiştir. İnsani yardım dağıtımlarının yerel halkı tembelliğe alıştırdığı ve insani yardımlarla yaşamaya teşvik ettiği belirtilmektedir (Maser Kabashi, Prizren, 13 Ekim 2017). Mülakatlar ve saha araştırmasının sonucunda, yapılan projeler, yardımlarla; yerel halkın, sivil toplum kuruluşlarının güveninin ve sevgisinin kazanıldığı tespit edilmiştir. Büyük resme bakıldığında; Prizren’de Sivil-Askeri İşbirliğinin (CIMIC); NATO’nun ve ittifak üyesi devletlerin yerel halkın kalpleri ve beyinlerinin kazanmasındaki en büyük silahı olduğu görülmüştür.

NATO'nun başını çektiği Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) fikri, değişen asker algısını göstermektedir. İnsanların beyninde asker deyince; bazılarının aklına yıkım ve zarar, bazılarının aklına güven gelmektedir. Ama iki durumda, şiddet kullanma ya da kullanmayahazır olma ortak noktasında birleşmektedir. Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) ise dert dinleyen, ziyaretler, projeler yapan, yardıma muhtaç insanlara yardım eden asker algısını ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda NATO Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) tarafından yapılan insani yardım ve yeniden yapılandırma projeleri, çatışma bölgesinin istikrara kavuşmasında etkilidir. NATO Sivil Asker İşbirliği (CIMIC) tarafsız, yansız ve bağımsız insani yardım ve yeniden yapılanma projelerini yürütmektedir. Güvenliği sağlarken, insani yardım ve projeyapabilme kapasitesi mevcuttur. Sonuç olarak, Sivil Asker İşbirliği (CIMIC); NATO'nun ve ittifak üyesi devletlerin etkili bir kamu diplomasisi icra organıdır. Askerin yıkıcı yönünü değil, yapıcı yönünü göstermektedir. NATO'nun ve ittifak üyesi devletlerin yumuşak gücüdür.

Kaynaklar

AJP, N. (2003). NATO Civil Military Cooperation (CIMIC) Doktrini.

Allied Command Operations (ACO)-86.1.1. (AM 86-1-1),CIMIC Tactics, Techniques And Procedures, NATO, 2013.

Allied Joint Doctrine For Civil-Military Cooperation, NATO, 2013.

Allied Joint Publication-3.4.9 (AJP-3.4.9),Allied Joint Doctrine For Civil-Military Cooperation, NATO, 2013.

Allied Joint Publication-9 (AJP-9), *NATO Civil-Military Co-Operation (CIMIC) Doctrine*, NATO, 2003.

Aprile, S. & Marco, M. S. (2005). *Civil-Military Relationships in Peace Support Operations. The Italian Experience, CIMIC and its Perspectives* (Vol. 19). CeSPI Working Papers.

Bellamy, A. J. (2002). *Kosovo and international society*. Springer.

Bieber, F. & Daskalovski, Ž. (Eds.). (2003). *Understanding the war in Kosovo*. Psychology Press.

Campbell, G. (1999). *The Road to Kosovo: A Balkan Diary* Boulder.

Civil-Military Co-Operation (CIMIC), Swindon(UK),Interim Joint Warfare Publication, 2003.

Civil-Military Co-Operation (CIMIC),Swindon(UK),Interim Joint Warfare Publication, 2003.

Civil-Military Coordination in Peacekeeping Missions (UN-CIMIC), United Nations Department Peace Keeping Operations Department of Field Support, Ocak 2012.

Civil Millitary Cooperation Field Handbook 2012, Civil - Military Co-operation Centre of Excellence, 2012.

Civil Millitary Cooperation Field Handbook 2012, Hollanda, Civil - Military Co-operation Centre of Excellence, 2012.

Cohen, E. A. (2012). *Supreme command: Soldiers, statesmen and leadership in wartime*. Simon and Schuster.

Daalder, I. H., & O'Hanlon, M. E. (2004). *Winning ugly: NATO's war to save Kosovo*. Rowman & Littlefield.

Doctrine, Operations, & Organization of Forces *NATO & Allied Civil Affairs*, Washington.

Driver, D. (2011). Europe Searching for Complementary Military and Civilian Roles. *per Concordiam Journal of European Defense and Security Issues*, 1(4), 13-17.

EU Concept For Civil-Military Co-operation (CIMIC) For EU-Led Military Operations, EU, Ocak 2008.

Eustace, D. D. (2014). *State building as strategy: An interrogation of NATO's comprehensive approach in Afghanistan between 2006 and 2011* [Yayınlanmamış Doktora lisans tezi]. İrlanda University Cork.

Feaver, P. D. (2003). *Armed servants: Agency, oversight, and civil-military relations*. Harvard University Press.

Finer, S. E. (1974). The man on horseback-1974. *Armed Forces & Society*, 1(1), 5-27.

Franke, V. (2006). The peacebuilding dilemma: Civil-military cooperation in stability operations. *International Journal of Peace Studies*, 5-25.

Gruber, H. (2006). Germas Scored 3 Goals Against Professional. *KFOR Chronicle*, 5, 25.

Hangya, G. (2014). About NATO CIMIC Doctrine. *CIMIC Centre of Excellence (CCOE)*, 14.

Hosmer, S. T. (2001). *The conflict over Kosovo: Why Milosevic decided to settle when he did*. Rand Corporation.

Jackson, M. G. (2017). A Necessary Collaboration: NGOs, Peacekeepers and Credible Military Force—The Case of Sierra Leone and East Timor. In *Subcontracting Peace* (pp. 109-115). Routledge.

Knudsen, B. T., & Laustsen, C. B. (2006). Kosovo between War and Peace. *Nationalism, Peacebuilding and International Trusteeship*, Abingdon: Routledge.

Mazurkiewicz, A. (2014). NATO and EU approach towards civil-military relations in military operations. *Polityka i Społeczeństwo*, 12(02), 125-140.

MC 411/1 NATO Askeri Komitenin Sivil Asker İşbirliği Askeri Politikası Dokümanı, NATO, 2002.

MC 411/1 NATO Askeri Komitenin Sivil Asker İşbirliği Askeri Politikası Dokümanı, NATO, Ocak 2002.

NAC-S(99)65, NATO Müttefik Stratejik Konsepti, NATO, 1999.

Nardulli, B., Perry, W. L., Pirnie, B. R., Gordon, J. I., & McGinn, J. G. (2002). *Disjointed War: Military Operations in Kosovo, 1999*. Rand Corporation.

NATO Müttefik Stratejik Konsepti, NATO, 2010.

NATO Müttefik Stratejik Konsepti, NATO, 2010.

Olson, L. & Gregorian, H. (2007). Interagency and civil-military coordination: Lessons from a survey of Afghanistan and Liberia. *Journal of Military and Strategic Studies*, 10(1).

Parepa, L. A. (2013). Challenges for civil-military cooperation in peace support operations: Examining the framework of comprehensive approaches. *United Nations Peace and Progress*, 2(1), 23-48.

Peabody, D. (2005). The challenges of doing good work: The development of Canadian forces CIMIC capability and NGOs.

Pugh, M. (2001, February). Civil-military relations in peace support operations: Hegemony or emancipation. In *Seminar on Aid and politics*, Overseas Development Institute London.

Rehse, P. (2005). CIMIC: Concepts, definitions and practice.

Schnabel, A. & Thakur, R. (2001). Kosovo and the challenge of humanitarian intervention: selective indignation, collective action and international citizenship. *Refugee Survey Quarterly*, 20(3), 176

Scott, L. R. R., Maclay, C. J. D., & Sokolow, D. (2010). NATO and Allied Civil-Military Co-Operation Doctrine, Operations, & Organization of Forces. *Center for Strategic and International Studies*, nd.

Serronha, M. P. (2011). Optimization of civil-military synergies in the field of crisis management. *Nação e Defesa*, 129-143.

Summers, J. (Ed.). (2011). *Kosovo: A Precedent?: The declaration of independence, the advisory opinion and implications for statehood, self-determination and minority rights*. Martinus Nijhoff Publishers.

Van Dyk, G. (2007). The challenges, roles and functions of civil military coordination officers in peace support operations: a theoretical discussion. *Scientia Militaria: South African Journal of Military Studies*, 35(2), 68-94.

Weezel, S. V. (2011). CIMIC Concept and Capabilities: Research into the CIMIC Operationalization of Nations. *Enschede: Civil-Military Co-operation Centre of Excellence*.

Wentz, L. K. (2002). Lessons from Kosovo: The KFOR Experience.

Youngs, T., Bowers, P., & Hillyard, M. (1999). *Kosovo: KFOR and Reconstruction*. Parliament, House of Commons Library.

CIMIC, 2025 <http://www.cimic-coe.org/>

CIMICGROUP, 2025 <http://www.cimicgroup.org/>

Jfcnaples, 2025. <https://.nato.int/kfor/about-us/history/kfor-objectives>

Jfcnaples, 2025. <http://jfcnaples.nato.int/kfor/about-us/>

Jfcnaples, 2025. <http://jfcnaples.nato.int/kfor/>

KFOR Weekly CIMIC Report 1144, Priştine, NATO KFOR, 2006.

KFOR Weekly CIMIC Report 1145, Priştine, NATO KFOR, 2006.

KFOR Weekly CIMIC Report 1229, Priştine, NATO KFOR, 2008.

KFOR Weekly CIMIC Report 1232, Priştine, NATO KFOR, 2007.

KFOR Weekly CIMIC Report 1233, Priştine, NATO KFOR, 2007.

KFOR Weekly CIMIC Report 1245, Priştine, NATO KFOR, 2007.

KFOR Weekly CIMIC Report 1286, Priştine, NATO KFOR, 2008.

KFOR Weekly CIMIC Report 1273, Priştine, NATO KFOR, 2008.

KFOR Weekly CIMIC Report 1293, Priştine, NATO KFOR, 2008.

KFOR Weekly CIMIC Report 1291, Priştine, NATO KFOR, 2008.

Mehmetcik-Kosovada, 2025, <http://www.hurriyet.com.tr/mehmetcik-kosovada-ramazan->

Nato, 2025. <http://www.nato.int/kosovo/docu/a990620a.htm>.

Nato, 2025. <http://www..int/kosovo/repo2000/report-en.pdf>

Nato, 2025.http://www.int/cps/en/natolive/topics_48818.htm

Nato, 2025.http://www.nato.int/nato_sta05-KFOR

NATO CIMIC, 2025, <http://www.cimic-coe.org/wp->

Osce, 2025.<http://www.osce.org/kosovo/13128>

Unhcr, 2025.<http://www.unhcr.org/>

Abd rahim Pupus, 14 Ekim 2017, kişisel g r   me.

Aydoğan Sutarari, Prizren, 10 Ekim 2017, kişisel g r   me.

Buyar M ft , Prizren, 01 Ekim 2017, kişisel g r   me.

Celal Susuri, Prizren, 10 Ekim 2017, kişisel g r   me.

Emin Kabashi, Prizren, 10 Eylül 2017, kişisel g r   me.

Emir Beksaç, Prizren, 14 Ekim 2017, kişisel g r   me.

Enis Tabak, Prizren, 10 Eylül 2017, kişisel g r   me.

Ertan Simitçi, Prizren, 16 Eylül 2017, kişisel g r   me.

Ersan Mazreku, Prizren, 10 Eylül 2017, kişisel g r   me.

Maser Kabashi, Prizren, 13 Ekim 2017, kişisel g r   me.

Musa Yorgancı, Prizren, 01 Ekim 2017, kişisel g r   me

Musa Vezgishi, Prizren, 09 Ekim 2017, kişisel g r   me.

Nadi Ta , Prizren, 10 Ekim 2017, kişisel g r   me.

Nafis Lokvica, Prizren, 06 Ekim 2017, kişisel g r   me.

Resmiye Krasniqi, Prizren, 06 Ekim 2017, kişisel g r   me.

Shaip Kryeziu, Prizren, 06 Ekim 2017, kişisel g r   me.

Songül Kayabaşı, Prizren, 10 Ekim 2017, kişisel g r   me.